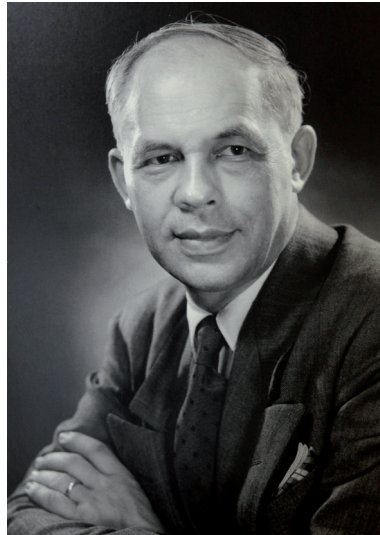

JUOZAS BRAZAITIS (AMBRAZEVIČIUS)

Fotografas Vytautas Maželis

Lietuvos literatūrologas, pedagogas, žurnalistas ir publicistas, antinacistinės ir antisovietinės rezistencijos dalyvis, kultūros ir visuomenės veikėjas. 2009 m. birželio 26 d. Lietuvos Respublikos prezidento Valdo Adamkaus apdovanotas (po mirties) aukščiausiu valstybės apdovanojimu – Vyčio Kryžiaus ordino Didžiuoju kryžiumi.

Gimė 1903 m. gruodžio 9 d. Trakiškiuose, Marijampolės vls., mirė 1974 m. lapkričio 28 d. South Orange, Naujajame Džersyje, JAV. Gruodžio 2 d. palaidotas Putnamo vienuolyno kapinėse, Konektikuto valstijoje. 2012 m. gegužės 20 d. palaikai perlaidojami Kauno Kristaus Prisikėlimo bažnyčios šventoriuje.

J. Brazaitis apie Vaižgantą yra sakęs: „Jis neniekino nė vienos srities... Juk ar svarbu, kuriomis priemonėmis žmogaus siela pasireiškia: žodžiu, spaudiniu, granitu, drobe“. Tuomet dar nė nenujausdamas, J. Brazaitis, pasak A. Maceinos, šiais žodžiais nubrėžė ir savo paties veiklos plotą – neniekinti jokios srities, leisti sielai pasireikšti įvairiais būdais: Brazaitis gimnazijos mokytojas ir universiteto profesorius, šeimos tėvas ir valstybės ministras, pagrindininkas tėvynėje ir laisvinimo veikėjas tremtyje, žurnalistas ir mokslininkas, laikraščio darbininkas ir politinės – rezistencinės grupės pirmininkas. „Visur, kur tik jis galėjo pozityviai gaidinti kitų sielas, jam buvo kūryba“ – tai Brazaičio žodžiai Vaižgantui. Tačiau jie tinka ir pačiam J. Brazaičiui.

Mokslinė ir pedagoginė veikla

J. Brazaitis: „Literatūros sritis man buvo artimesnė ir ji mane traukė. Bet stebėdamas pats save iš perspektyvos galiu pasakyti, kad artimesnis man buvo darbas mokykloje, mokytojo darbas – tiek gimnazijoje, tiek paskiau universitete.“

Lietuvių literatūrą studijavo Kauno universitete (1922–1927). Literatūros žinias gilino Bonos universitete (1931–1932). Kauno „Aušros“ gimnazijoje (1927–1943) dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą. Vytauto Didžiojo universitete – lietuvių literatūros ir tautosakos vyriausiasis asistentas, Teologijos-filosofijos fakulteto neetatinis lektorius (1934–1940), Kauno universiteto Filosofijos fakulteto ordinarinis profesorius (1941–1943). Tautosakos komisijos prie Švietimo ministerijos narys (1938–1940), Kauno valstybinio dramos teatro repertuaro komisijos narys (1939–1940), Lietuvių katalikų mokslų akademijos narys. Dirbo žurnalistinį darbą dienraščiuose „Lietuva“ (1923–1927), „XX amžius“ (1936–1940), pagrindiniame laikraštyje „Į Laisvę“ (1942–1944), Niujorke leistame, tris kartus per savaitę ėjusiame laikraštyje „Darbininkas“ (1952–1974). Amerikoje atkūrė Lietuvoje pagrindyje ėjusį politikos žurnalą „Į Laisvę“ ir buvo pirmasis jo redaktorius (1953–1959). Drauge su V.

Mykolaičiu-Putinu, A. Vaičiulaičiu, J. Griniumi ir kitais to meto iškiliais autoriais, J. Brazaitis kūrė lietuvių literatūros teorijos, istorijos ir kritikos pagrindus. Tarp svarbesnių darbų – „Literatūros teorija“ (1930), „Visuotinės literatūros istorija“ I ir II t. (drauge su J. Griniumi ir A. Vaičiulaičiu, 1931, 1932, 1992), literatūros antologija „Naujieji skaitymai“ I, II ir III t. (drauge su A. Skrupskeliene ir A. Vaičiulaičiu, 1938, 1939, 1943), literatūrinės studijos „Vaižgantas“ (1936), „Lietuvių rašytojai“ (1938). Suredagavo ir parengė spaudai K. Donelaičio „Metus“ (1940), V. Pietario „Algimantą“ ir „Lapės gyvenimą ir mirtį“, Lazdynų Pelėdos „Klaidą“ (1939), Maironio „Pavasario balsus“ (1940). Parašė biografines knygas apie Juozą Eretą „Jo didysis nuotykis“ (1972) ir Praną Padalį „Vienas iš rezistentų kartos“ (1974). 1980–1985 m. JAV išleisti šeši J. Brazaičio „Raštų“ tomai, 2000 m. Lietuvoje – jo korespondencijos ir dokumentų tomas „Ugninis stulpas“.

Laikinosios Vyriausybės vadovas

J. Brazaitis: „Politinis valstybinis gyvenimas manęs niekadoms nedomino ir niekadoms netraukė. Bet jeigu teko į jį įsileisti, tai ne dėl pamėgimo, bet dėl reikalo. Kada buvo likviduoti tie draugai, kurie turėjo imtis politinio ir valstybinio gyvenimo ir jį vykdyti, teko kam nors juos pavaduoti. Pavadavau juos atlikdamas draugiškumo pareigą ir atlikdamas pareigą, kurią turėjo imti tie, kurie dar liko gyvi. Tą pareigą teko imti ne iš malonumo, bet teko imti daugiau kaip našta, kurią kas nors turėjo nešti.“

1940 m. birželį sovietams okupavus Lietuvą, sunkiai išgyveno šią neteisybę ir išitraukė į Lietuvos aktyvistų fronto organizuotą pogrindžio veiklą prieš sovietus. 1941 m. birželio 22-ąją prasidėjus karui tarp Vokietijos ir SSRS, Lietuvoje išplieskė sukilimas; birželio 23 d. Laikinoji Vyriausybė paskelbė apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą.

Vokiečiai nesirengė bendradarbiauti su Laikinoja Vyriausybe. Iš Berlyno nebuvo išleistas Ministrų Pirmininku turėjęs tapti K. Škirpa. Jo vietą laikinai užėmė J. Ambrazevičius. Jo vadovaujama Laikinoji Vyriausybė bandė įtikinti vokiečius, kad Lietuvos nepriklausomybė yra galima. Birželio 24 d. buvo paskirta Krašto gynimo taryba, paskelbta sovietų nacionalizuoto turto restitucija.

Tačiau vokiečių civilinė ir karinė valdžia nesirengė nusileisti lietuvių bandymams būti savarankiškais. Į Kauną atvykęs 821 karo lauko komendantūros vadas gen. maj. M. von Pohlis birželio 28 d. išleido įsakymą nuginkluoti sukilėlius. Prasidėjo politinis spaudimas Laikinajai Vyriausybei.

Nesisekė naciams per „lietuvišką administraciją“ legalizuoti savo veiksmų žydu atžvilgiu. Laikinoji Vyriausybė atsiribojo nuo Lietuvoje vykdomų masinių žydu žudynių. Liepos 11 d. vokiečiai siekė Laikinoją Vyriausybę paversti patikėtinių taryba, taip sumenkinant jos statusą ir savarankiškumą. Tačiau J. Ambrazevičiaus vadovaujamas Ministrų Kabinetas šiuos siūlymus atmetė. Maža to, Laikinosios Vyriausybės vadovas asmeniškai ne kartą bandė įtikinti vokiečių kariuomenės vadus sustabdyti Lietuvos žydu persekiojimą.

Matydami, kad legaliais metodais J. Ambrazevičiaus nepaveiks, vokiečiai liepos 23–24 dienomis organizavo sau lojalių jėgų pučą prieš Laikinoją Vyriausybę. Liepos 25-ąją Lietuvoje buvo įvesta Vokietijos civilinė valdžia. Nematydama galimybės toliau dirbti kaip suvereni Lietuvos valstybės valdžios institucija, Laikinoji Vyriausybė 1941 m. rugpjūčio 5 d. savo veiklą sustabdė. Vėliau keturi Laikinosios Vyriausybės nariai pateko į vokiečių konclagerius.

Antinacinė rezistencija

J. Brazaitis: „Ir prisimindamas šiuos rezistencijos momentus, jaučiu ne tik pagarbos savo jaunesniesiems draugams, bet ir graudulio, ir net tam tikro atsakingumo. Juk eilė gimnazijos direktorių – jaunu, gabių, kuriuos paskyriau savo parašu kaip tik tam, kad jie būtų atsparūs naujai, rudajai okupacijai – buvo išvežti į Štuthofą ir tenai žuvo.“

Vadovaudamas Laikinajai Vyriausybei J. Ambrazevičius suprato, kad lietuvių viltys išsikovoti valstybingumą padedant vokiečiams nebuvo realios. Tada J. Ambrazevičius ėmėsi organizuoti pogrindžio organizaciją. 1941 m. pabaigoje jam pavyko suburti lietuvių fronto rezistencinį sąjūdį,

o 1942 m. pavasarį sudaryti platesnės politinės bazės laisvinimo organą Tautos tarybą. Į pagrindinę veiklą J. Ambrazevičiui pavyko įtraukti intelektualus: istoriką Z. Ivinskį, filosofą A. Maceiną, menotyrininką J. Grinių, advokatą R. Skipitį, ekonomistą P. Padalį ir kt.

J. Ambrazevičius inicijavo Lietuvių fronto karinio sparno, Kęstučio karinės apygardos įkūrimą. Jo paskirtas šios karinės dalies vadas plk. ltn. J. Jankauskas aktyviai organizavo padalinius. Vilniaus padalinio vadovu buvo plk. ltn. J. Vitkus-Kazimieraitis, vėliau tapęs vienu iškiliausių partizanų vadų.

J. Ambrazevičiaus iniciatyva ir intelektualiu vadovavimu pogrindyje buvo leidžiamas laikraštis „Į Laisvę“. Pagrindinius straipsnius rašė pats organizacijos vadovas. Dešimtatūkstantinis šio laikraščio tiražas žadino tautos viltį išsivaduoti iš okupantų priespaudos.

1943 m. lapkritį įkūrus VLIK'ą, sujungusį visas rezistencines organizacijas, J. Ambrazevičius buvo paskirtas Politinės ir ryšių su užsieniu komisijos pirmininku. Jo žinioje buvo jau anksčiau prasidėję Lietuvos rezistentų kontaktai Švedijoje, Suomijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje, Latvijoje bei derybos su lenkų pagrindinėmis organizacijomis dėl Vilniaus ateities pokarinėje Europoje.

Antisovietinė rezistencija

Kunigas Stasys Yla: „J. Brazaitis niekad nekėlė savo vėliavos, nesiveržė priekin ir kitų nerikiavo, o tačiau nejučiom rikiavosi pagal jį kiti, iš jo mokėsi. Jis nelaikė savęs vadu, o tačiau juo buvo – intelektualiniu, kultūriniu, moraliniu vadu. Kuo jis tačiau išsiskyrė iš eilės kitų, tai savo idealistiniu realizmu. Gebėjo taikliau įžvelgti laiko reikalavimus, pramatyti uždavinius ir juos konkretizuoti. Nemėgo per toli žvalgytis ateitin: daryk, kas svarbu dabar, čionai. Jei kiti nedaro, daryk pats. Ir jis imdavosi darbų neraginamas ir neprašomas, neskaičiavo jėgų nė laiko. <...> Buvo iš tų, kurie vartoja nedaug žodžių, bet pasako daug, brandžiai ir taikliai.“

1944 m. pavasarį nacių gestapas pradėjo VLIK'o narius persekioti ir suiminėti. Ieškojo ir J. Ambrazevičiaus, kaip vieno iš antinacinės rezistencijos vadovų. Pasikeitus pavardę į Brazaičio, pavyko pereiti sieną ir pasislėpti Vokietijoje. Baigiantis karui, jis vėl aktyviai įsijungė į kovą už Lietuvos nepriklausomybę.

1945 m. įsijungė į atkurto VLIK'o veiklą. 1946–1948 m. J. Brazaitis buvo VLIK'o Vykdomosios tarybos informacijos vadovas, 1945–1951 m. – VLIK'o Užsienio reikalų tarnybos viršininkas. Lietuvos partizanų įgaliotinio Juozo Lukšos-Daumanto siūlymu, Juozas Brazaitis ir Stasys Bačkis buvo paskirti krašto rezistencijos atstovais užsienyje.

VLIK'o veiklos pradžioje pirmoji kliūtis Lietuvos laisvei buvo Vakarų Europoje gajį nuomonė, kad Lietuvos ir apskritai Baltijos valstybių klausimas išspręstas, jokios problemos nebėra, jos yra Sovietų Sąjungos respublikos ir iš Vakarų žemėlapiu išbrauktos. Tik po ilgo darbo Vakarų Europoje buvo sugrįžta prie minties, kad Lietuva, Latvija, Estija yra pavergtos valstybės, kad visa prigimtimi ir siekimais jos yra Vakarų Europos dalis ir tas pretenzijas reiškia gyva savo veikla. Pirmasis oficialus persilaužimas šios idėjos naudai Vakarų Europoje buvo Lietuvos, Latvijos ir Estijos priėmimas į Europinį Sąjūdį 1949. Tai buvo visuomeninė organizacija, bet Europos valstybių vyriausybių remiama. Durys buvo atidarytos Lietuvos atstovams ir tokiuose sąjūdžiuose kaip federalistai, tarp-tautinis „komitetas krikščioniškajai kultūrai ginti“, tarptautinės socialistų ir liberalų sąjungos.

Vykdydamas šią veiklą, J. Brazaitis parašė ir išleido leidinius anglų ir vokiečių kalbomis „In the Name of the Lithuanian People“ (1946), „Ein kleines Volk wird ausgelöscht“ (1948), parengė du memorandumus Jungtinėms Tautoms (1949-10-03 ir 1950-10-13) dėl okupuotoje Lietuvoje vykdomo genocido, parengė spaudai ir 1950 m. išleido VLIK'o didįjį memorandumą su dešimčia priedų anglų ir prancūzų kalbomis Lietuvos nepriklausomybės reikalu (*Memorandum on the Restoration of Lithuania's Independence ir Mémorandum relatif à la restitution de l'indépendance de l'Etat Lituanien*), parengė spaudai ir 1951 m. anglų kalba išleido VLIK'o memorandumų rinkinį Jungtinėms Tautoms dėl sovietų Lietuvoje vykdomo genocido su plačiu redaktoriaus įvadu (*Appeal to the United Nations on Genocide*). Drauge su VLIK'o ir Vykdomosios tarybos politinės komisijos pirmininkais (M. Krupavičiumi ir V. Sidzikausku) 1950 m. lankėsi Vatikane, susipažino su Vatikano aukštaisiais pareigūnais Tardini ir Montini (vėliau – popiežiumi Pauliumi VI), buvo priimti popiežiaus Pijaus

XII. Palaikė ryšius su Italijos vyriausybe ir senato žmonėmis, artimai bendravo su kai kuriais Bonos pareigūnais, ypač su prof. dr. H. Luetzleriu.

1951 m. persikėlus į JAV, prasidėjo vidinės rietenos VLIK'e ir J. Brazaičio šmeižto kampanija. Tada jis pasitraukė iš aktyvios politinės veiklos. Nepaisant to, liko ištikimas Lietuvos nepriklausomybės gynėjas, dalyvavo visuomeninėje veikloje, koordinavo Lietuvių fronto bičiulių sąjūdžio veiklą. Parašė ir paskelbė pasipriešinimo kovų Lietuvoje istorinę apžvalgą „Vienų vieni“ (1964 m., lietuvių ir vokiečių kalbomis), suredagavo J. Lukšos-Daumanto atsiminimus „Partizanai“ (1962), „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos“ pirmąjį tomą (1974).

Gyvenimo pabaigoje laiške gen. Stasiui Raštikiui J. Brazaitis rašė: „Malonu girdėti iš Jūsų, kuriam teko visas nepriklausomos Lietuvos atsikūrimo, klestėjimo ir žlugimo naštas bei skausmus pakelti. Aš buvau jau naikinamos Lietuvos vaikas, ir mano rolė tebuvo kamščio rolė – užkimšti skylės, kurios atsirado sunaikinus kvalifikuotus žmones. Kamšiojau skylės net tokiose srityse, kurios man buvo svetimos, kurių nekenčiau, kurios mane patį naikino.“

Kaltinimai bendradarbiavus su naciais

Iš JAV Atstovų Rūmų Teismų komiteto Imigracijos, pilietybės ir tarptautinės teisės pakomitečio pirmininko Joshua Eilbergo laiško: „Enclosed is a copy of a letter from the Immigration and Naturalization Service which states that Juozas Brazaitis and Jonas Šlepetys have been removed from the active list of Alleged Nazi War Criminals residing in the United States and that the investigations relating to them have been stopped.“

1974 m. birželio 6 d. dienraštis „The New York Times“, remdamasis sovietinio saugumo pateikta kaltinamąja medžiaga, paskelbė įtariamų karo nusikaltėlių sąrašą, tarp kurių buvo ir Juozo Brazaičio pavardė. Šiems žmonėms buvo inkriminuojamas bendradarbiavimas su naciais ir žydų žudynių organizavimas, kaltinimai buvo tyrinėjami JAV Atstovų Rūmuose. Teismo šis ieškinys nepasiekė, kadangi Kongreso Teismų departamento Imigracijos, pilietybės ir tarptautinės teisės pakomitetas, vadovaujama Joshua Eilbergo, oficialiai pranešė, kad kaltinimai J. Brazaičiui nepagrįsti. J. Brazaičio veikla nebuvo pronaciška ar nukreipta prieš žydus. J. Brazaitis mirė, nesulaukęs šio sprendimo.

Lietuvoje jau yra perlaidoti

Stasys Šilingas, Stasys Lozoraitis, Bernardas Brazdžionis, Jonas Vailokaitis, brg. gen. Kazimieras Veverskis, div. gen. Pranas Tamašauskas, Kazys Lozoraitis, Mykolas Krupavičius.

Juozo Brazaičio (Ambrazevičiaus) laidojimo komisija